

International
SOCIAL SCIENCES
STUDIES JOURNAL

SSSjournal (ISSN:2587-1587)

Economics and Administration, Tourism and Tourism Management, History, Culture, Religion, Psychology, Sociology, Fine Arts, Engineering, Architecture, Language, Literature, Educational Sciences, Pedagogy & Other Disciplines in Social Sciences

Vol:5, Issue:35
sssjournal.com

pp.2607-2617
ISSN:2587-1587

2019
sssjournal.info@gmail.com

Article Arrival Date (Makale Geliş Tarihi) 29/03/2019 | The Published Rel. Date (Makale Yayın Kabul Tarihi) 27/05/2019
Published Date (Makale Yayın Tarihi) 27.05.2019

TURİZM GELİRLERİNİN MAKROEKONOMİK DEĞİŞKENLER ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ¹

THE IMPACT OF TOURISM REVENUES ON MACROECONOMIC VARIABLES: THE CASE OF TURKEY

Dr. Mehmet Ali POLAT

D.H.M.İ. Gaziantep Havalimanı, Gaziantep/TÜRKİYE

Article Type : Research Article/ Araştırma Makalesi

Doi Number : <http://dx.doi.org/10.26449/sss.1503>

Reference : Polat, M.A. (2019). "Turizm Gelirlerinin Makroekonomik Değişkenler Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği", International Social Sciences Studies Journal, 5(35): 2607-2617.

ÖZ

1980'li yıllarla birlikte Türkiye'de hızlı bir gelişim süreci içine giren turizm sektörü, 1982 yılında yürürlüğe giren 2634 sayılı Turizmi Teşvik Kanunu ile birlikte önemli bir sektör haline gelmiştir. Bu dönemde, turizm sektörünü düzenli hale getirip geliştirmek amacıyla Türkiye Otelciler Birliği (TÜROB), Turizmi Geliştirme Vakfı (TUGEV), Türkiye Seyahat Acenteleri Birliği (TÜRSAB) ve Turizm Yatırımcıları Derneği (TYD) gibi önemli sivil toplum kuruluşları kurulmuş ve bu bağlamda, sektörden elde edilen gelir artmaya başlamıştır. Çalışmanın amacı; turizm potansiyeli yüksek olan Türkiye'de elde edilen turizm gelirlerinin Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (GSYH), ekonomik büyüme ve cari işlemler dengesi gibi makroekonomik göstergelere olan etkilerini ortaya koymaktır. Turizm gelirlerinin GSYH'ye ve cari işlemler dengesine etkisi; TCMB, Worldbank ve TÜİK'ten alınan güncel verilerle oluşturulmuş grafik ve tablolar yardımıyla incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda anlaşılmaktadır ki; turizm sektörü, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde sanayinin alternatifi, ekonomik gelişmenin ve kalkınmanın lokomotifidir. Bu bağlamda, turizm gelirlerini artırmak adına, turizm işletmelerinin kapasitesi ve sayısı, Türkiye'de özellikle 1992 yılından itibaren hızlı bir şekilde artış göstermeye başlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Turizm Gelirleri, Turizmi Teşvik Kanunu, Ekonomik Büyüme, Cari İşlemler Dengesi

ABSTRACT

Tourism sector, which entered into a process of rapid development with 1980's in Turkey, has become an important sector with the Tourism Incentive Law No. 2634 which came into force in 1982. In this period, in order to improve and set tourism sector, important civil society organizations such as Turkey Union of Hoteliers (TÜROB), the Tourism Development Foundation (TUGEV), Turkey Travel Agencies Association (TÜRSAB) and the Turkish Tourist Investors Association (TYD) were established and in this context income from the sector has started to increase. The purpose of the study is to determine the effects of tourism revenues obtained in Turkey which has a highly tourism potential on macroeconomic indicators such as Gross Domestic Product (GDP), economic growth and balance of current accounts. The impact of tourism revenues on GDP and balance of current accounts has been analyzed with the help of charts and tables created with the latest data from Central Bank of Turkey (TCMB), Worldbank and Turkish Statistical Institute (TUIK). It is understood as a result of the study that, tourism sector is an alternative to the industry and locomotive of economic growth and development in developing countries like Turkey. In this context, in order to increase tourism revenues, capacity and number of tourism companies has started to increase rapidly especially since 1992.

Key Words: Tourism Revenues, Tourism Incentive Law, Economic Growth, Balance of Current Accounts

¹ Bu makale; 2-5 Mayıs 2019 tarihleri arasında Erzurum'da gerçekleştirilen 4. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde sunulan "Turizm Gelirlerinin Makroekonomik Değişkenler Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği" isimli çalışmanın, gelen öneriler doğrultusunda düzeltilmiş ve geliştirilmiş halidir.

1. GİRİŞ

Türkiye’de 1960’lı yıllardan beri uygulanan kalkınma planlarında, turizm sektörünün önemi üzerinde durulmuş ve geliştirilmesi için her türlü teşvik politikası ile desteklenmiştir. Türkiye’de, turizm sektörüyle ilgili alınan önlemlerin ve bu bağlamda yaşanan gelişmelerin Beş Yıllık Kalkınma Planlarında yer alması, turizm sektörüne verilen önemin ispatıdır. Birinci Beş yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)’nda, Türkiye’nin ödemeler dengesi açığını kapatabilmesi kapsamında turizm gelirlerini artırmak en önemli kriter olarak ifade edilmiştir. Daha sonraki kalkınma planlarında da aynı şekilde, turizm faaliyetleri üzerinde durulmuş ve turizm gelirlerinin artırılması için teşvik paketleri hazırlanmıştır. Son kalkınma planı olan Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda (2014-2018) ise sağlık turizmi başta olmak üzere kongre turizmi, kış turizmi, kültür turizmi, helal turizmi gibi alternatif alanlarda çalışmalar yapılmaya başlanmış ve bu bağlamda, pazar çeşitlendirilmiştir (Kozak vd., 2013).

Türkiye’de turizm gelirlerinin ödemeler dengesi için en önemli kalemlerden biri olması özelliği, 2023 hedefleri için de turizm planlaması yapılmasına ve bu bağlamda, 500 milyar dolarlık ihracat hedefinin amaçlanmasına yol açmıştır. Bu kapsamda Türkiye’de turizm stratejisinde, 2023’ün öngördüğü hedeflerde ülkede geniş bir coğrafyaya yayılmış durumda olan sağlık, termal, yayla, kış ve dağ sporlarının geliştirilmesi amaçlanmıştır (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2018).

2. TURİZMİN TANIMI VE TÜRKİYE’DEKİ TARİHSEL GELİŞİMİ

Turizm, boş zamanı değerlendirmek için alınan şahsi bir kararla başlayan ve yatırım, tüketim, istihdam gibi makroekonomik değişkenlerle ilişkisi bulunan sosyo-ekonomik bir faaliyettir (Kozak vd., 2013; Gee, 1997: 138). Turizmin sosyal bir faaliyet olmasının yanında ülkenin döviz darboğazı ve işsizlik gibi problemleriyle de yakından ilgilenen ekonomik yönü bulunmaktadır. Bu bağlamda, turizmin, ülkelerin makro sorunlarına çözüm getireceği anlayışı hâkim olmuş ve son yıllarda gösterdiği büyük gelişmeyle birlikte turizm, kalkınmanın en önemli unsurlarından biri haline gelmiştir (Proença ve Soukiazı, 2008: 749).

Yerli ve yabancı yatırımcılar için bazı teşvikleri ve vergi indirimlerini içeren “Turizm Endüstrisini Teşvik Kanunu” 22 Mayıs 1953 yılında yürürlüğe girmiş olmasına rağmen 1923-1963 yılları arasındaki dönemde turizm sektörü ile ilgili yapılmış düzenlemeler oldukça yetersizdir. İlerleyen süreçte ise, turizm konusunda etkin bir yönetim amaçlandığı için 1955 yılında Turizm Bankası ve 1972 yılında Türkiye Seyahat Acenteleri Birliği (TÜRSAB) kurulmuştur (Şen ve Şit, 2015: 32).

Türkiye’de turizm sektörünün gelişimi 1980’li yıllarla birlikte hız kazanmıştır. 1982 yılında, yatırımların öncelikli olarak turizm alanlarına yönlendirilebilmesi amacıyla turizm konusunda en önemli yasal düzenlemelerden biri olarak kabul edilen “Turizmi Teşvik Kanunu” yürürlüğe girmiştir. Bu bağlamda, düzenleme ve denetlemeden sorumlu idari otorite olan Turizm Bakanlığı, kamu arazilerinin tahsisine ile ilgili işlemleri kolaylaştırarak daha etkin bir çalışma başlatmıştır (Şen ve Şit, 2015: 32).

1983 yılı ile birlikte pazar ekonomisine geçiş dönemi başlamış ve devlet, öncülük görevini terk edip özel sektör ağırlıklı ekonomik yapıya önem vermeye başlamıştır. Bu dönemde, özel sektör kendini daha iyi ifade edebilmek amacıyla temsil kurumunu kullanmaya başlamış ve bu bağlamda, Türkiye Seyahat Acenteleri Birliği (TÜRSAB), Türkiye Otelciler Birliği (TÜROB), Turizmi Geliştirme Vakfı (TUGEV) ve Turizm Yatırımcıları Derneği (TYD) gibi birçok sivil toplum kuruluşu kurulmuştur (DPT, 2006).

Tüm bu gelişmelerin ardından, 1992 yılından itibaren Türkiye’nin turizm sektöründen elde ettiği gelir de artmaya başlamıştır. Tablo 1’de, 1991 yılından itibaren Türkiye’ye gelen turist sayısı ve bu bağlamda, elde edilen gelir yer almaktadır.

Tablo 1: Türkiye’ye Gelen Turist Sayısının ve Elde Edilen Turizm Gelirlerinin Yıllara Göre Dağılımı

Yıllar	Turizm Geliri (Milyon \$)	Yıllık Değişim Oranı (%)	Turist Sayısı (Bin Kişi)	Yıllık Değişim Oranı (%)
1991	2,654.0	-17,7	5,106.7	-1,6
1992	3,639.0	38,6	6,827.3	33,6
1993	3,959.0	8,7	5,925.7	-13,2
1994	4,321.0	9,1	6,410.9	8,1
1995	4,957.0	14,7	7,247.0	13,0
1996	5,962.1	20,2	7,970.2	9,9
1997	8,088.5	35,6	9,233.5	15,8
1998	7,808.9	-3,4	8,878.8	-3,8

1999	5,203.0	-33,3	7,069.2	-20,3
2000	7,636.0	46,7	9,990.8	41,3
2001	10,066.5	31,8	13,450.1	34,6
2002	11,900.9	9,1	15,214.5	13,1
2003	13,203.1	10,9	16,302.0	7,1
2004	17,076.6	29,3	20,262.6	24,2
2005	20,322.1	19,0	24,124.5	19,0
2006	18,593.9	-8,5	23,148.6	-4,0
2007	20,942.5	12,6	27,214.9	17,5
2008	25,415.0	21,3	30,979.9	13,8
2009	25,064.4	-1,3	32,006.1	3,3
2010	24,930.9	-0,5	33,027.9	3,1
2011	28,115.6	12,7	36,151.3	9,4
2012	29,007.0	3,1	36,463.9	0,8
2013	32,308.9	11,3	39,226.2	7,5
2014	34,305.9	6,1	41,415.0	5,5
2015	31,464.7	-8,2	41,617.5	0,4
2016	22,107.4	-29,7	31,365.3	-24,6
2017	26,283.6	18,8	38,620.3	23,1
2018	30	12,3	46,1	19,4

Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2018

Tablo 1’de görüldüğü üzere, 1992’den başlayarak Türkiye’nin turizm geliri artmaya başlamıştır. Ancak, 1997 yılında meydana gelen Asya ve Rusya Krizleri’nin ardından 1998 yılında, Türkiye’nin turizm gelirlerinde reel olarak bir azalma meydana gelmiştir. İlerleyen süreçte ise Türkiye’nin turizm gelirleri tekrar artmaya başlamış ve 2000’li yıllara gelindiğinde, dünya genelinde turizm gelirleri ve turist sayıları sıralamasında Türkiye, ilk on ülke arasına girmeyi başarmıştır (UNWTO, 2011: 6).

Türkiye’nin turizm sektöründeki dönüm noktası 2003 yılı olmuştur. Yerli ve yabancı yatırımcıya eşit şartlar sunmayı hedefleyen 4875 sayılı Doğrudan Yatırımlar Kanunu (DYSY) 17 Haziran 2003 tarihinde yürürlüğe girmiştir (Bahar ve Samırkaş, 2009). İlerleyen süreçte turizm konusunda daha büyük adımlar atan Türkiye, 2008 yılında, 25 milyar dolar turizm geliri elde ederek bu alanda 9. ülke olmayı başarmıştır. 2011 yılında, turizm gelirleri bir önceki yıla göre %12,7 artıp 28 milyar dolara ulaşmıştır. 2012, 2013 ve 2014 yıllarında da turizm alanındaki gelişim devam etmiş ve Türkiye, dünyada en çok turist çeken 6. ülke konumuna gelmiştir. 2015 yılında terör olaylarındaki artış, içte yaşanan karışıklıklar ve Rusya ile yaşanan uçak krizi gibi olumsuzluklardan dolayı Türkiye, 10. sıraya gerilemiştir. Bu bağlamda, ülkeye gelen turist sayısında, dolayısıyla turizm gelirinde büyük bir düşüş yaşanmış ve 2015 yılındaki turizm gelirleri 2014 yılına göre %8,2 oranında azalma göstermiştir. 2016 yılında yaşanan darbe girişimi ve yurtiçinde yaşanan güvenlik problemleri ise, turizm gelirlerinin 2015 yılına göre %29,7 azalarak 22 milyar dolara gerilemesine neden olmuştur. Bu durum, turizm sektörünün siyasi, ekonomik ve güvenlik gibi alanlarda yaşanabilecek olumsuzluklardan kolaylıkla etkilenen hassas bir yapıda olduğunu göstermektedir (Tablo 1; UNWTO, 2015: 6).

Turizm geliri, 2018 yılında ise 2017 yılına göre %12,3 artarak 30 milyar dolara yükselmiştir. Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın istatistiklerine göre Türkiye, 2018’de 39.5 milyon yabancı ziyaretçiyi ağırlamıştır. Yurt dışında ikamet eden 6.6 milyon vatandaşla birlikte toplam ziyaretçi sayısı 46.1 milyonu geçmiş ve bu sayede, 2018 yılı ziyaretçi hedefi olan 45 milyon sayısı da aşılmıştır.

3. LİTERATÜR TARAMASI

Turizm ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çok sayıda çalışma yapılmıştır. Tespit edilen çalışmaların bir kısmına çalışmada yer verilmiştir. Özellikle de son 15-20 yıl boyunca turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi farklı yöntemler kullanarak inceleyen çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Çalışmada, literatür taraması yapılmış ve bunların bir kısmına yer verilmiştir.

Hazari ve Sgro (1995), turizmin gelişmekte olan ülkelerin büyümesine etkisini araştırmışlardır. Bu kapsamda OECD ülkelerinden çeşitli verilere ulaşmışlardır. Çalışmanın sonucunda, turizmin, gelişmekte olan ülkelerin büyümesini olumlu yönde etkilediğini ortaya koymuşlardır.

Modeste (1995), 4 Karayip ülkesi üzerinde yapmış olduğu “The Impact of Growth in the Tourism Sector on Economic Development: the Experience of Selected Caribbean Countries” başlıklı çalışmada, milli gelir büyüme oranını belirleyen en önemli değişkenin turizm sektöründeki büyüme oranı olduğunu tespit etmiştir.

Balaguer ve Cantavella-Jorda (2002), turizm sektörünün İspanya’nın ekonomik büyümesi ve dış ticaret dengesi üzerinde oluşturduğu etkiyi tespit etmek amacıyla bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Çalışmanın sonucunda, turizm sektörünün ülke ekonomisini uzun dönemde olumlu yönde etkilediğini ve son 30 yıl içerisinde turizm gelirlerinin İspanya’nın dış ticaret açıklarının kapanmasında etkin rol oynadığını belirlemiştir.

Çımat ve Bahar (2003), 1963 ile 2001 yılları arasında turizm sektörünün Türkiye ekonomisindeki yeri ve önemini belirlemek amacıyla bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Çalışmanın sonucunda, turizm sektörünün, 1980’den itibaren önemli bir gelişme göstererek büyük bir döviz girdisi sağladığı ve bu bağlamda, ülkenin ekonomik sıkıntılar yaşadığı dönemde dış açığın giderilmesinde, işsizliğin azaltılmasında, ödemeler bilançosunun iyileştirilmesinde önemli bir paya sahip olduğu belirtilmiştir.

Dritsakis (2004), Yunanistan ekonomisi için yapmış olduğu çalışmada, 1960-2000 yılları arasındaki dönemde, turizm geliri ile ekonomik büyüme olguları arasında güçlü bir bağ tespit etmiştir.

Durberry (2004), turizm ve ekonomik büyüme kavramları arasındaki ilişkiyi Mauritius örneğini kullanarak incelemiştir. Çalışmada, Mauritius’un ekonomik gelişiminde turizm gelirlerinin önemli bir paya sahip olduğunu tespit etmiştir.

Huybers ve Skerrit (2005) yapmış oldukları çalışmalarında, 371 gelişmekte olan ülkeyi dikkate alarak uluslararası turizmin kişi başına düşen GSMH üzerindeki net etkisini incelemiştir. Bu bağlamda, turizm gelirlerinin ekonomik büyümeyi hızlandırdığı ve bu nedenle kişi başına düşen GSMH’nin artırılabilmesi için turizm sektörüne yoğunlaşmanın şart olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Oh (2005), 1975-2001 arası dönemde Kore ekonomisini incelemiş ve bu bağlamda, ekonomik büyüme ile turizm gelirleri arasında sadece kısa dönemde tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin var olduğunu, uzun dönemde ise herhangi bir ilişkinin bulunmadığını tespit etmiştir.

Demiröz ve Ogan (2005), yapmış oldukları çalışmada, Türkiye’de 1980 yılı birinci çeyrek dönemi ile 2004 yılı ikinci çeyrek dönemi arasında turizm gelirleri ile ekonomik büyüme değişkenlerini incelemiştir. Çalışmada, bu iki değişken arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir.

Bahar (2006)’ın yayınlanan çalışmada Türkiye’nin gayrisafi milli hasıla ve turizm gelirleri değişkenleri kullanılmıştır. Çalışma; 1963-2004 yılları arası dönemini kapsamaktadır. Yapılan analizlerin sonucunda, Türkiye’de, turizm gelirlerinin ekonomik büyümeyi hızlandırdığı tespit edilmiştir.

Çetintaş ve Bektaş (2008), 1964-2006 döneminde Türkiye’de turizm gelirleri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla 1964-2006 arası dönemi dikkate alarak bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Çalışmanın sonucunda, kısa dönemde iki değişken arasında bir ilişki olmadığı, ancak, turizmin uzun dönemde ekonomik büyümenin önemli bir belirleyicisi olduğu saptanmıştır.

Lee ve Chang (2008) çalışmalarında, OECD üyesi olan ve OECD üyesi olmayan ülkeler (Asya, Latin Amerika ve Sahra Altı Afrika Ülkeleri) ile turizm sektörünün gelişimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışmanın sonucunda, her iki ülke grubu için turizmin gelişimi ile GSYH arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu saptanmıştır.

Fayissa vd. (2009), 17 Latin Amerika ülkesi için 1995-2007 dönemleri arasını kapsayan çalışmalarında, gelirlerindeki %10’luk bir artışın GSMH’de %0,4’lük bir artışa yol açtığı sonucuna ulaşmışlardır.

Hepaktan ve Çınar (2010), Türkiye’nin turizm geliri ve turist sayısının, ödemeler dengesi üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla 1980-2008 dönemini kapsayan bir çalışma yapmışlardır. Çalışmanın sonucunda, turizm gelirlerinin ve yabancı turist sayısının dış ticaret dengesini gecikmeli olarak etkilediği belirtilmiştir. Daha somut bir ifadeyle, turizm sektörünün dış ticaret dengesi üzerinde olumlu bir etkisinin olduğu saptanmıştır.

Kara ve diğerleri (2012) yapmış oldukları çalışmada, 1992-2011 yılları arasında turizm gelirlerini, ekonomik büyüme oranını, cari işlemler dengesini ve reel döviz kuru değişkenlerini incelemiştir. Yapılan analizler; Türkiye’de ekonomik büyüme oranlarından turizm gelirlerine doğru tek yönlü

nedenselliğin, turizm gelirleri ile cari işlemler arasında çift yönlü bir nedenselliğin, döviz kurlarından turizm gelirlerine doğru ise tek yönlü bir nedenselliğin var olduğunu ortaya koymuştur.

Bozkurt ve Topçuoğlu (2013)'nın yayınlanan çalışmasında; turizm ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki Türkiye örneği için incelenmiştir. Çalışma 1970-2011 yılları arasını kapsamaktadır. Çalışmada; gayrisafi milli hasıla, turizmin ihracat içindeki payı, ihracat ve ithalat toplamının gayrisafi yurtiçi hasılaya oranı ve reel döviz kuru değişkenleri kullanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda; Türkiye'de turizm gelirlerinin ihracat içindeki payı ile gayrisafi milli hasıla ve ülke ekonomisinin dışa açıklığının eşbütünleştiği, reel döviz kurunun ise ülkenin gayrisafi milli hasılası ile eşbütünleşik olmadığı sonuçlarına ulaşılmıştır. Buna ek olarak, Türkiye'de elde edilen turizm gelirlerinin ihracat içerisindeki payı ile gayrisafi milli hasıla arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu, dışa açıklık ile gayrisafi milli hasıla arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu ancak ülkedeki döviz kurunun herhangi bir değişkenle nedensellik ilişkisinin olmadığı belirlenmiştir.

Kamacı ve Oğan (2014)'ın yayınlanan çalışmasında turizm ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki Türkiye, Kazakistan, Kırgızistan, Azerbaycan, Makedonya, Özbekistan örnekleri için incelenmiştir. Çalışma, 1995-2011 yılları arasını kapsamaktadır. Çalışmada kullanılan değişkenler; ülkelerin turizm gelirleri ve ekonomik büyüme oranlarıdır. Yapılan analizler sonucunda; Türkiye, Makedonya, Kırgızistan, Azerbaycan, Kazakistan ve Özbekistan gibi ülkelerde, turizm ile ekonomik büyüme arasında bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte bu ülkelerde uzun dönemde yapılan analizler sonucunda, turizm gelirleri ile ekonomik büyüme değişkenleri arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.

Kanca (2015), turizm ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1980-2013 yılları arasında Türkiye için incelemiştir. Çalışmada Türkiye'nin turizm gelirleri ve ekonomik büyüme oranı değişkenleri kullanılmıştır. Yapılan analizler neticesinde, Türkiye'de ilgili yıllarda ekonomik büyümeden turizm gelirlerine doğru bir nedensellik ilişkisinin var olduğu, bununla birlikte ülkenin turizm gelirlerinin ülkenin ekonomik büyümesini olumlu yönde etkilediği sonuçlarına ulaşılmıştır.

Garcia vd. (2015)'nin çalışmasında 144 ülke üzerinde analizler yapılmıştır. Çalışma 1991-2010 yıllarını kapsamaktadır. Çalışmada kullanılan değişkenler turizm büyümesi ve ekonomik büyüme verileridir. Yapılan analizler çerçevesinde, iktisadi anlamda az gelişmiş ülkelerde turizm sektörünün tek başına ekonomik kalkınmayı sağlamasının mümkün olmadığı, gelişmiş ülkelerde ise ekonomik büyümeye etkisinin olumlu yönde olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

Muhtaseb ve Daoud (2017), çalışmasında, Ürdün'de 1998-2015 yılları arasındaki turizm gelirleri ve ekonomik büyüme verilerini incelemiştir. Yapılan analizler neticesinde; Ürdün'de turizm ile ekonomik büyüme arasında uzun vadede olumlu bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bu sonuç, inceleme yapılan dönemde Ürdün için turizm yanlı büyüme hipotezinin geçerli olduğunu ortaya koymaktadır. Doğrusal olmayan yaklaşıma göre ise, turizm ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi söz konusudur. Dolayısıyla bu yaklaşımda turizm ekonomik büyümeyi, ekonomik büyüme ise turizmi etkilemektedir.

Literatür taramasından anlaşılmaktadır ki, turizm sektörünün ülke ekonomilerindeki yeri çok sayıda araştırmacı tarafından önemsenmektedir. Bu kapsamda, konuya ilişkin çalışmalar incelendiğinde, bu çalışmaların benzer ve birbirini destekleyen sonuçlar içerdiği gözlenmektedir.

4. ÇALIŞMANIN METODOLOJİSİ

4.1. Amaç ve Önem

Araştırmanın temel amacı; turizm potansiyeli yüksek olan Türkiye'nin turizm gelirlerinin Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (GSYH), ekonomik büyüme ve cari işlemler dengesi gibi makroekonomik göstergeler üzerindeki etkilerini ortaya koymaktır. Bu amaç kapsamında çalışma, Türkiye'deki turizm sektörünün belirli ekonomik göstergeler açısından ne durumda olduğunu ve ülkenin turistik kaynaklarının etkin kullanıp kullanmadığının tespit edilmesi açısından önem arz etmektedir.

4.2. Veri Analizi

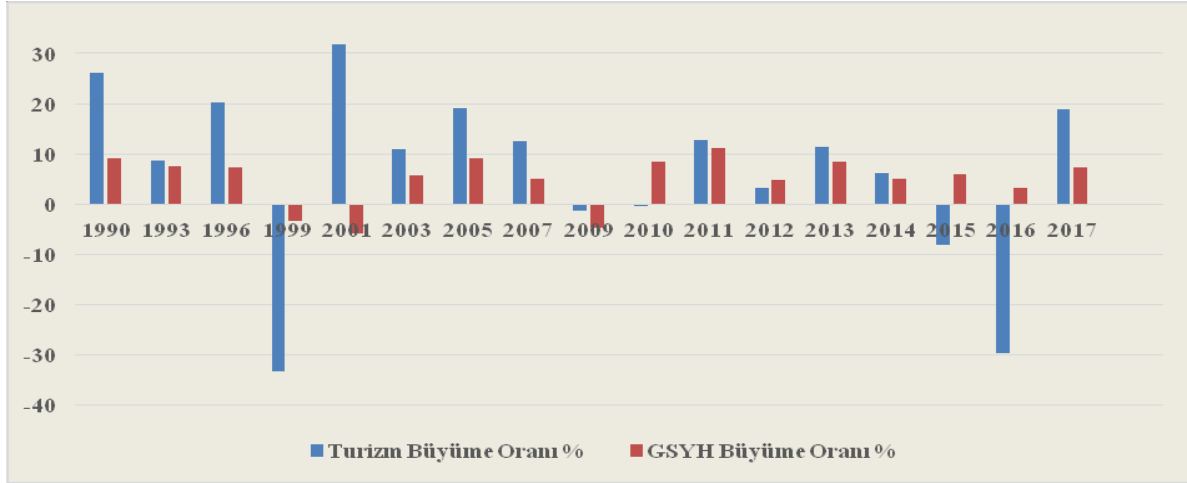
Çalışma, 1990-2018 yılları arasında Türkiye'nin ekonomisine ve turizm sektörüne ilişkin verilerini kapsamaktadır. Araştırmanın verileri; T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'ndan, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)'nden, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB)'nden ve Dünya Bankası'ndan elde edilmiştir. Elde edilen istatistik veriler analiz edilerek çalışma sonuçlandırılmıştır.

4.3. Bulgular

Türkiye'nin turizm sektöründeki gelişmelerinin ülke ekonomisindeki etkileri, elde edilen istatistiki verilerden yola çıkarak ortaya konulmuş ve değerlendirilip yorumlanmıştır. Bu doğrultuda, turizm gelirlerinin ülkenin GSYH'sine, ekonomik büyümesine ve cari işlemler dengesine olan etkisi aşağıdaki tablolar aracılığıyla karşılaştırılarak değerlendirilmiştir.

4.3.1. Turizm Gelirlerinin GSYH'ye Etkisi

Grafik 1: Türkiye'nin GSYH ve Turizm Büyüme Oranları

Kaynak: Worldbank, 2018; TÜİK, 2018.

Grafik 1'e göre Türkiye ekonomisi; 1990 yılında %9,4, 1991 yılında %0,7, 1993 yılında %7,7 büyümüş, 1994 yılında %4,7 küçülmüş, ardından da 1995 yılında %8,0 yeniden büyümüşür. Bu daralma ve genişlemeler kendi içinde istikrar kazanarak ülke ekonomisinin büyümesinde ciddi bir istikrarsızlık oluşturmuştur. Türkiye, ekonomik büyüme performansı açısından 2002-2008 döneminde göreceli daha istikrarlı ve daha hızlı bir büyüme sergilemiştir. 2001 yılında yaşanan ekonomik krizin ardından izlenmeye başlanan ekonomi politikaları ile birlikte ekonomik büyüme için yeni dinamikler oluşturulmuştur. Grafik 1'de görüldüğü üzere; 2002-2006 yılları arasında ortalama büyüme hızı %7,2 oranında gerçekleşirken, 2007-2013 döneminde ortalama büyüme hızı %3,5 oranındadır. 2008'de yaşanan Küresel Kriz sebebiyle Türkiye'nin büyüme oranında ani bir düşüş yaşanmış olmasına rağmen ardından, hızlı bir toparlama süreci görülmüştür. Ancak, 2010 yılının ardından gerçekleşen büyüme oranlarının ortalaması, yine de, 2002-2006 yılları arasında gerçekleşen ortalamanın altında kalmıştır. Özellikle 2010-2011 dönemi, 2008'in ardından hızlı iyileşme dönemini, 2012-2014 dönemi ise büyüme oranlarında yavaşlama dönemini temsil etmektedir (Tahsin, 2015: 1).

Tablo 1'de Türkiye'nin 1990-2017 yılları arasındaki GSYH değerleri ile ülkenin sahip olduğu turizm gelirlerinin ülke GSYH'sindeki payı gösterilmiştir.

Tablo 1: Türkiye'nin Turizm Gelirlerinin GSYH'sindeki Payı

Yıllar	GSYH (2010 Sabit Fiyatlarla Milyon Dolar)	Turizm Geliri (Milyon Dolar)	Turizm Gelirlerinin GSYH'deki Payı (%)
1990	350,217	3,225.0	0,9
1991	352,739	2,654.0	0,7
1992	370,502	3,639.0	0,9
1993	398,850	3,959.0	0,9
1994	380,231	4,321.0	1,1
1995	410,187	4,957.0	1,2
1996	440,457	5,962.1	1,3
1997	473,833	8,088.5	1,7
1998	484,771	7,808.9	1,6
1999	468,456	5,203.0	1,1
2000	500,192	7,636.0	1,5
2001	471,693	10,066.5	2,1
2002	500,768	11,900.9	2,3

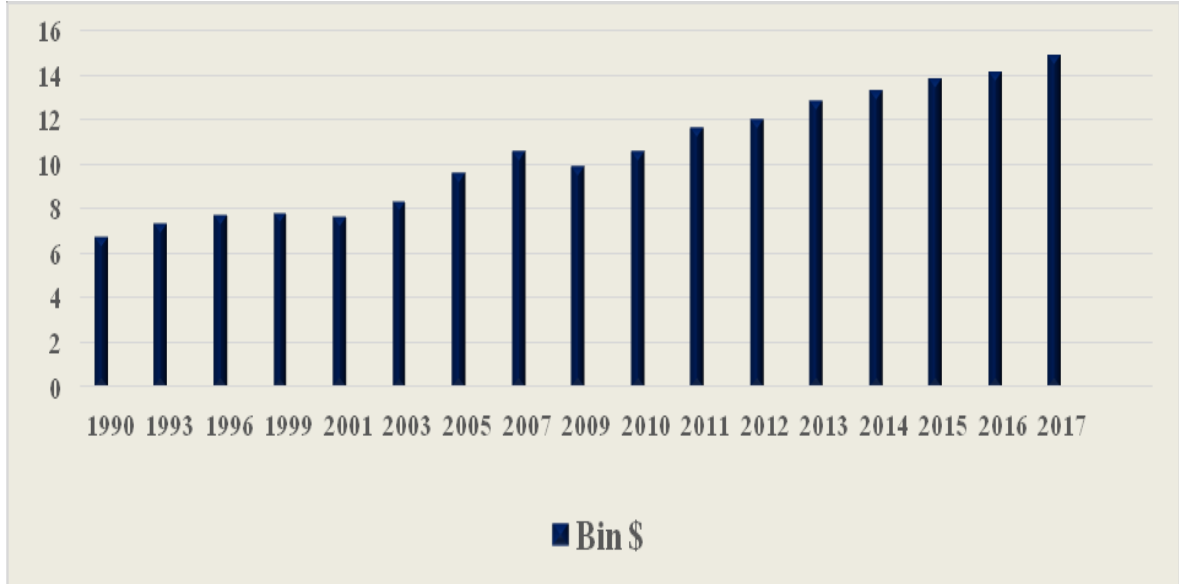
2003	527,135	13,203.1	2,5
2004	576,489	17,076.6	2,9
2005	624,924	20,322.1	3,2
2006	668,003	18,593.9	2,7
2007	699,189	20,942.5	3,0
2008	703,796	25,415.0	3,6
2009	669,831	25,064.4	3,7
2010	731,168	24,930.9	3,4
2011	795,311	28,115.6	3,5
2012	812,231	29,007.0	3,5
2013	846,284	32,308.9	3,8
2014	871,843	34,305.9	4,0
2015	1,087,550	31,464.7	2,9
2016	1,118,833	22,107.4	2,0
2017	1,205,786	26,283.6	2,2

Kaynak: Worldbank, 2018; TÜİK, 2018.

Tablo 1’de, Türkiye’de 1990-2017 yılları arasında GSYH ile turizm gelirleri oransal olarak karşılaştırılmıştır. Turizm gelirlerindeki büyümenin, ülke GSYH büyümesine oranla daha dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir. GSYH’nin, turizm sektörünün iyi zamanlarında daha yüksek sıçramalar, kötü zamanlarında ise daha keskin düşüşler yaşadığı tablodan izlenebilmektedir. Tabloda görüldüğü üzere, Türkiye’de turizm gelirlerinin GSYH’deki payı 1990 yılından itibaren ciddi olarak artış göstermiştir; 1994-1999 yılları arasında ortalama %1,3 düzeyinde seyretmiş ve 2001 yılı sonrasında ise %2,3 - %4,0 civarında gerçekleşmiştir. İncelenen dönem içerisinde 1991, 1998, 1999, 2006, 2009, 2010, 2015 ve 2016 yıllarında turizm gelirleri ile GSYH arasında aynı anda azalma gözlenmiştir. Turizm gelirlerinin artış gösterdiği diğer yıllarda ise, GSYH büyüme göstermiştir. Bu bağlamda, genel olarak diyebiliriz ki, Türkiye ekonomisi, yaşadığı sıkıntılı dönemlerden çıkabilmek adına turizm gelirlerine daha fazla önem vermelidir (Çımat ve Bahar, 2003: 9).

Ekonominin istikrarsız bir şekilde hareket etmesi, ülkede kişi başına düşen reel GSYH’nin de değişiklik göstermesine neden olmuştur. Grafik 2’de görüldüğü gibi, Türkiye’nin 2010 sabit fiyatlarıyla hesaplanan kişi başına düşen reel GSYH miktarları 1990-2017 yılları arasında değişkenlik göstermektedir.

Grafik 2: Türkiye’nin Kişi Başına Düşen GSYH Miktarları (2010 Sabit Fiyatlarla) Bin \$

Kaynak: Worldbank, 2018.

4.3.2. Turizm Gelirlerinin Ülkenin Cari İşlemler Dengesine Etkisi

Turizm gelirleri, Türkiye’de dış ticaret açığının ve bu bağlamda, cari açığın azaltılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Tablo 2’de cari işlemler hesabının alt kalemleri arasında yer alan en etkili kalemin dış ticaret dengesi olduğu görülmektedir.

Tablo 2: Türkiye'nin Cari İşlemler Hesabı ve Turizm Gelirleri (1984-2018) (Milyon \$)

Yıllar	I. Cari İşlemler Hesabı	A. Dış Ticaret Dengesi	B. Hizmetler Dengesi	B.2. Turizm Gelirleri
1984	-1,439.00	-2,910.00	986.00	271.00
1985	-1,013.00	-2,976.00	1,600.00	770.00
1986	-1,465.00	-3,018.00	1,590.00	637.00
1987	-806.00	-3,206.00	2,162.00	1,028.00
1988	1,596.00	-1,813.00	3,833.00	1,997.00
1989	938.00	-4,190.00	4,028.00	1,992.00
1990	-2,625.00	-9,448.00	4,966.00	2,705.00
1991	250.00	-7,290.00	5,164.00	2,062.00
1992	-974.00	-8,076.00	5,807.00	2,863.00
1993	-6,433.00	-14,081.00	6,740.00	3,025.00
1994	2,631.00	-4,167.00	7,052.00	3,455.00
1995	-2,339.00	-13,152.00	9,620.00	4,046.00
1996	-2,437.00	-10,264.00	6,657.00	4,385.00
1997	-2,638.00	-15,048.00	10,912.00	5,286.00
1998	2,000.00	-13,927.00	13,407.00	5,423.00
1999	-925.00	-9,667.00	7,398.00	3,732.00
2000	-9,920.00	-21,959.00	11,277.00	5,923.00
2001	3,760.00	-3,282.00	9,055.00	6,352.00
2002	-626.00	-6,404.00	7,899.00	6,599.00
2003	-7,554.00	-13,411.00	10,394.00	11,051.00
2004	-14,198.00	-22,438.00	12,732.00	13,597.00
2005	-20,980.00	-32,936.00	15,872.00	16,087.00
2006	-31,168.00	-40,894.00	13,897.00	14,468.00
2007	-36,949.00	-46,831.00	14,089.00	15,781.00
2008	-39,425.00	-52,917.00	18,908.00	19,541.00
2009	-11,358.00	-24,762.00	18,728.00	18,405.00
2010	-44,616.00	-56,325.00	16,749.00	17,391.00
2011	-74,402.00	-89,160.00	20,288.00	20,171.00
2012	-47,963.00	-65,367.00	22,541.00	21,251.00
2013	-63,642.00	-79,917.00	23,618.00	23,180.00
2014	-43,644.00	-63,593.00	26,675.00	24,480.00
2015	-32,109.00	-48,128.00	24,228.00	21,248.00
2016	-33,137.00	-40,892.00	15,263.00	13,960.00
2017	-47,170.00	-58,844.00	20,106.00	17,655.00

Kaynak: evds2.tcmb.gov.tr

Tablo 2'ye göre, Türkiye'de 2002 yılından itibaren, hizmetler kalemi ve cari transferler kalemi sürekli fazla vermesine rağmen, dış ticaret dengesinde dolayısıyla da cari dengede çok büyük açıklar görülmeye başlanmıştır. Tabloda görüldüğü üzere, hizmetler dengesinin en önemli kalemi olan turizm gelirleri sürekli olarak artan bir şekilde fazla vermektedir. 1984 yılından itibaren turizm gelirleri, hizmetler dengesinin en önemli kalemi olmuş ve özellikle 2003-2010 yılları arasında hizmetler dengesinden daha büyük değerlerde fazla vermiştir. Ancak, 2010 yılından itibaren turizm gelirleri, hizmetler dengesi fazlasını aşamamaya başlamıştır. 1984 yılında 271 milyon \$ fazla veren turizm dengesi, 1990 yılında 2,7 milyar \$, 2000 yılında 5,9 milyar \$, 2014 yılında ise 24 milyar \$ ile bu zamana kadarki en üst seviyesine çıkmıştır. Ancak, Türkiye'de turizm gelirlerinin 2014 yılından itibaren düzenli olarak azaldığı da net bir şekilde görülmektedir.

Tablo 3, 1996-2017 yılları arasında Türkiye'de dış ticaret açığı, turizm gelirleri ve turizm gelirlerinin dış ticaret açıklarını kapama payını² göstermektedir.

² Dış ticaret açığını turizmin kapama payı, net turizm gelirinin, dış ticaret dengesi rakamına bölünmesiyle bulunur. Karşılama Oranı = Net Turizm Geliri / Dış Ticaret Dengesi.

Tablo 3: Turizm Gelirlerinin Dış Ticaret Açıklarını Kapama Payı (1996-2017)

Yıllar	Dış Ticaret Açığı (DTA) (bin \$)	Turizm Geliri (bin \$)	Turizm Gelirinin DTA'nı Kapama Payı (%)
1996	20.402.178	7.970.722	39,07
1997	22.297.649	9.233.503	41,41
1998	18.947.440	8.878.840	46,86
1999	14.084.047	7.069.293	50,19
2000	26.727.914	9.990.841	37,38
2001	10.064.867	13.450.127	133,63
2002	15.494.708	15.214.514	98,19
2003	22.086.856	16.302.053	73,81
2004	34.372.613	20.262.640	58,95
2005	43.297.743	24.124.501	55,72
2006	54.041.498	23.148.669	42,83
2007	62.790.965	27.214.988	43,34
2008	69.936.378	30.979.979	44,30
2009	38.785.809	32.006.149	82,52
2010	71.661.113	33.027.943	46,09
2011	105.934.807	36.151.328	34,13
2012	84.066.659	36.776.645	43,75
2013	99.858.613	32.308.991	32,35
2014	84.508.918	34.305.903	40,59
2015	63.268.398	31.464.777	49,73
2016	55.995.686	22.107.440	39,48
2017	76.736.291	26.283.656	34,25

Kaynak: evds2.tcmb.gov.tr

Tablo 3'te görüldüğü üzere, turizm gelirlerinin dış ticaret açıklarını kapama payı 1996 yılında %39,07 iken bu oran 2001 yılında %133,63'e kadar yükselmiştir; 2002 yılında ise, Şubat 2001 Krizi'nin etkisiyle %98,19'a gerilemiştir. 2009 yılına kadar azalan bu oran aynı yıl %82,52'ye yükselmiştir. Ancak, 2008 yılında yaşanan Küresel Kriz ile birlikte yeniden düşmeye başlamıştır. Turizm gelirlerinin dış ticaret açığını kapama payı, 2014-2017 yılları arasında da istenilen seviyeye çıkamamıştır. 2015 yılında turizm gelirlerinin dış ticaret açığını kapama payı %49,73 iken, bu oran 2016 yılında %39,48'e, 2017 yılında ise %34,25'e gerilemiştir.

Dış açık ve cari açık sorunu yaşamamak için bu oranın artması ülkemiz açısından önem arz etmektedir. Bu bağlamda, Türkiye'de turizm gelirlerinin ihracata oranı ile dış ticaret açığını kapama payının artması, ödemeler dengesindeki açığı kapatmanın en kolay yolu olarak görülmektedir.

5. SONUÇ

Uluslararası turizm, cari işlemler hesabının uluslararası hizmetler alt başlığı altında yer alan önemli bir kalemdir. Bu açıdan turizm sektörüne ait gelirler, ödemeler bilançosu açığı olan ülkeler için oldukça önemli bir döviz kaynağıdır (Olalı ve Timur, 1986: 39). Turizmden sağlanan döviz girdilerinin turizm sebebiyle oluşan döviz çıkışlarından fazla olduğu durumda ödemeler dengesinde pozitif yönlü bir değişim meydana gelmektedir.

Ekonomik gelişmenin ve kalkınmanın lokomotifleri olarak görülen turizm sektörü, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde ekonomik beklentileri karşılamak ve uluslararası pazarda daha fazla pay alabilmek adına daha fazla desteklenmelidir. Bu bağlamda, turizm işletmelerinin kapasitesi ve sayısı daha Türkiye'de daha da fazla artış göstermelidir. Turizm sektörü emek-yoğun bir sektör olduğundan, insan gücüne olan ihtiyaç da işletme kapasitesi ve sayılarının artışıyla birlikte artmaktadır. Bu bağlamda turizm, bir ülkeye parasal etkilerinin yanı sıra, emek-yoğun bir sektör olması bağlamında istihdam olanağı da sunmaktadır (Yıldız, 2011: 59). Özellikle, Türkiye gibi turizm potansiyeli yüksek olan ülkeleri sektörde çekici hale getiren unsurlar, sadece maddi kaynak, yatırım, tarih ve tabiat zenginlikleri değildir; ayrıca, insan ve organizasyon gücünün olması, turizmde istihdamın öneminin büyüklüğünü ortaya koymaktadır (Tutar vd., 2013: 16-17). Bu sebeple turizm sektörü, istihdama doğrudan katkıda bulunurken, bu sektöre girdi veren diğer sektörlerle de dolaylı istihdam sağlamaktadır (Yıldız, 2011: 59).

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de turizm, ülkemizin kalkınmasında ve gelişmesinde bir motor görevi görmektedir. Bu bağlamda, önemli turizm varlıklarına sahip olan Türkiye’de döviz gereksinimini karşılamak adına 1980’li yıllarda turizmi teşvik edecek yasal düzenlemeler yapılmış ve sektöre ağırlık verilmeye başlanmıştır. Tüm bu politikaların ve düzenlemelerin temel nedeni; turizm gelirleri aracılığıyla ödemeler dengesine olumlu katkı sağlamaktır (Erdoğan, 1996: 224).

KAYNAKÇA

- Bahar, O. (2006), Turizm Sektörünün Türkiye’nin Ekonomik Büyümesi Üzerindeki Etkisi: VAR Analizi Yaklaşımı, C.B.Ü. Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 13 (2), 137-150.
- Bahar, O. & Samırkaş, M. (2009), Mersin’in Türkiye Turizmindeki Yeri ve Önemi, 10. Ulusal Turizm Kongresi, 21-24 Ekim 2009, Mersin, 1417-1428.
- Balaguer, J. & Cantavella-Jorda, M. (2002), Tourism as a Long-Run Economic Growth Factor: the Spanish Case, Applied Economics, 34, 877-884.
- Bozkurt, E. & Topçuoğlu, Ö. (2013), Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Turizm İlişkisi, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi, Sayı:7, Ocak 2013.
- Çetintaş, H. & Bektaş, Ç. (2008), Türkiye’de Turizm ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Kısa ve Uzun Dönemli İlişkiler, Anatolia, 19(1): 1-8.
- Çımat, A. & Bahar, O. (2003), Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisi İçindeki Yeri ve Önemi Üzerine Bir Değerlendirme, Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi, (6): 1-18.
- Demiröz, D. M. & Ongan, S. (2005), The Contribution of Tourism to the Long-run Turkish Economic Growth, Ekonomicky Casopis, 09, 880.
- DPT (2006), Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı Turizm Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara.
- Dritsakis, N. (2004), Cointegration Anlysis of German and British Tourism Demand for Greece, Tourism Management, 25, 111-119.
- Erdoğan, H. (1996), Uluslararası Turizm, 1. Baskı, Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi.
- Durbarry, R. (2004), Tourism and Economic Growth: The Case Mauritius. Tourism Economics, 10(4): 389-401.
- Fayissa, B., Christian N. & Tadesse, B. (2009), Tourism and Economic Growth in Latin American Countries (LAC): Further Empirical Evidence, Department of Economics and Finance Working Paper Series, March 2009.
- Garcia, P. J. C. Rivero, M. S. & Fernandez, J. I. P. (2015), Does Tourism Growth Influence Economic Growth?, Journal of Travel Research, 54(2), 206-221.
- Gee, Chuck Y. (Ed.) (1997), International Tourism: A Global Perspective, World Tourism Organization.
- Hazari, B.R. & Sgro, P.M. (1995), Tourism and Growth in a Dynamic Model of Trade, The Journal of International Trade and Economic Development, 4, 253-256.
- Hepaktan, E. & Çınar, S. (2010), Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8(2): 135-154.
- Huybers, T. & Skerit, D. (2005), The Effect of International Tourism on Economic Development: An Empirical Analysis, Asia Pacific Journal of Tourism Research, 10(1), 23-43.
- Kamacı, A. & Oğan, Y. (2014), Turizm Gelirlerinin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Panel Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi, International Conference on Eurasian Economies, 1007-1012.
- Kanca, O.C. (2015), Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Örneği, Marmara Üniversitesi Sosyal Araştırmalar Dergisi, (8), 1-14.
- Kara, O., Çömlekçi, İ. & Kaya, V. (2012), Turizm Gelirlerinin Çeşitli Makro Ekonomik Göstergeler ile İlişkisi: Türkiye Örneği (1992-2011), Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8(1), 75-100.
- Kozak, N., Kozak, M.A. & Kozak, M. (2013), Genel Turizm, Detay Yayıncılık, 14. Baskı, Ankara.

- Lee, C.C. & Chang, C.P. (2008), Tourism Development and Economic Growth: A Closer Look at Panels, *Tourism Management*, 29(1): 180-192.
- Modeste, N.C. (1995), The Impact of Growth in the Tourism Sector on Economic Development: the Experience of Selected Caribbean Countries, *Economia Internazionale*, 48, 375-385.
- Muhtaseb, B. M. A. & Daoud, H. E. (2017), Tourism and Economic Growth in Jordan: Evidence From Linear and Nonlinear Frameworks, *International Journal of Economics and Financial Issues*, 7(1), 215-223.
- Oh, C.O. (2005), The Contribution of Tourism Development to Economics Growth in the Korean Economy, *Tourism Management*, 26, 39-44.
- Olalı, H. & Timur, A. (1986), *Turizmin Türk Ekonomisindeki Yeri*, 2. Baskı, İzmir: Ofis Matbaacılık.
- Proença, S. & Soukiazı, E. (2008), Tourism as an Economic Growth Factor: a Case Study for Southern European Countries. *Tourism Economics*, 14 (4), 791–806.
- Şen, A. & Şit, M. (2015), Turizm Gelirlerinin Türkiye Ekonomisindeki Rolü ve Önemi. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(8), 30-45.
- Tahsin, E. (2015), Türkiye Ekonomisinde Büyüme Beklentileri, İFESAM-Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı (2018).
<http://www.ktbyatirimisletmeler.gov.tr/TR,9851/turizmistatistikleri.html>, (15.08.2018).
- TCMB (2018), Elektronik Veri Dağıtım Sistemi, Ödemeler Dengesi Seyahat Gelirleri.
<https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/dashboard/1182>.
- TÜİK (2018), Temel İstatistikler-Ulusal Hesaplar, Temel İstatistikler - Dış Ticaret, Turizm İstatistikleri, Ankara.
- Tutar, F., Alpaslan, C. Tutar, E. & Erkan, Ç. (2013), Turizm Sektörünün İstihdam Üzerine Etkileri, *Global Journal of Economics and Business Studies*, ISSN: 2147-415X: 16-17.
- UNWTO (2011), *Tourism Highlights*, 2011 Editions.
<http://www.unwto.org/facts/menu.html>, (08.07.2018)
- UNWTO (2015), World Tourism Organization, *Tourism Highlights 2015 Edition*, 6-7.
<http://www.eunwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284416899>, (20.06.2018).
- World Bank (2018).
<http://data.worldbank.org/country/turkey>, (15.09.2018).
- Yıldız, Z. (2011), Turizmin Sektörünün Gelişimi ve İstihdam Üzerindeki Etkisi, Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 3(5): 54-71.